

**MAKTABGACHA TA`LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI
TARBIYALASH MASALASI**

Narimbayeva Lola Kuzibayevna p.f.f.d (PhD)
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Shamaxsudova Yulduzxon Alimdjanovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
maktabgacha talim fakulteti 1- bosqich talabasi

Annotatsiya: Yosh bolada avvalo kattalar bilan muomalada bo`lishlikni, yaqin insonlarga mehribonlik va muhabbat, boshqa insonlarga nisbatan xushmuomalalik, kattalarning talablarini xotirjamlik bilan bajara bilishlikni tarbiyalash kerak. Ushbu maqolada maktabgacha ta`lim tashkilotlarida bolalarni tarbiyalash haqida fikr mulohazalar yuritilgan.

Kalit so`zlar: maktabgacha ta`lim tashkilotlari, nutq, psixologik, chaqaloqlik davri, rivojlanish.

KIRISH

Tarbiya - ijtimoiy hodisa. U kishilik jamiyati paydo bo'lgan davrdan beri mavjud. Inson yer yuzidagi eng mukammal zot bo'lishi uchun, avvalo tarbiyalanishi zarur. Abu Lays Samarqandiy «Bo'stonul-orifin» asarida tarbiya va tarbiyalashning ma'nosini ta'riflab: «Ey o'g'il, farzandlaringni tarbiyalashdan oldin o'zingni tarbiyala, tarbiya ko'rgan oilada baodob, yaxshi fazilatli, bilimli odam voyaga yetadi», - degan edi. Ibn Sino ijodiyotida ham bu g'oya alohida o'rin tutadi. «Kimga qanday pandu nasihat qilsang, unga avvalo o'zing amal qil», - deydi alloma. Sharq mutafakkirlari, pedagog olimlari barkamol insonni yetishtirish uchun tarbiya naqadar zarurligini, uning mohiyati va mazmunini asoslab berganlar.

Tarbiya jarayoni tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik jarayonidir.

Tarbiyaning maqsadi - har tomonlama shaxsni shakllantirish.

Tarbiya mazmuni deganda, qo'yilgan maqsad va vazifalar bilan bog'liqlikda tarbiyalanuvchilarning egallashi lozim bo'lgan bilim, malaka, e'tiqod, shaxs sifati va xarakteri, xulq-atvor tizimi tushuniladi. Maktabgacha tarbiya yoshining dastlabki bosqichlarida bolalarda tasavvur ta'limi bo'ladi. Hayotiy tajribaning ortib borishi va tafakkurning rivojlanishi bilan ijodiy xayol tarkib topadi. Kichik maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar uchun ko'rgazmali-harakatli, ko'rgazmali-obrazli tafakkur xosdir. Buning asosida so'z, mantiqiy tafakkur, tushunchali tafakkur rivojlantiriladi. Tarbiyachi bolalarda tafakkur faoliyatini tarkib toptirishi, bu hodisalarni, voqealarni chuqur anglab olish, ularning muhim bo'lgan va muhim bo'lmagan tomonlarini ajratishga o'rgatishi lozim.

Bolaning rivojlanishi bola hayotining dastlabki kunlaridanoq boshlanadi: ilk yoshlik chog`ida bolaning bo`yi va og`irligi, inson hayotining boshqa davrlariga qaraganda, tezroq o`sib boradi, sezgi, idrok, xotira, diqqat, tafakkur va boshqa psixik funksiyalarning rivojlanishi ham tez boradi. Bu davrlarda bolaning nutqi ham tez rivojlanadi. Ikki yoshlarda gapira boshlagan bola, uch yoshga borib qo`shma gaplar

tuza oladi, uning soʻz boyligi ham koʻpayadi (1000-1200 soz). Bolaning ilk yoshlik chogʻida toʻgʻri, mavridi bilan oʻsishi uning hayot sharoitiga, tevarak atrofdagi kattalarning aktiv, biror maqsadga qaratilgan taʼsir koʻrsatishiga bogʻliq. Bola uchun zarur sharoit yaratish, kattalarning unga bevosita taʼsir koʻrsatishi natijasida bolada birinchi tabassum yuzaga keladi, u buyumlar bilan oʻynaydi, harakatlari, nutqi, rivojlanadi. Bolaning rivojlanishi uning taʼlim va tarbiyasi bilan belgilanadi. Buni bola hayotining birinchi oylaridanoq boshlash kerak. Chaqaloqlik davrida boshlangan toʻgʻri tarbiya bolaning tetik kayfiyatda boʻlishini, uning jismoniy va psixik rivojlanishini taʼminlaydi, keyingi yosh davrlarida bola tarbiyasini engillashtiradi. Bolalar hayotining birinchi yillaridanoq quyidagi printsip: bolada biror bir malaka hosil boʻlishini, u yoki bu psixik protsessning rivojlanishini kutib oʻtirmay, organizmning hamma funktsiyalarini aktiv ravishda yaxshilash, psixik protsoslarni faol suratda tarkib toptirish, axloq formalarini rivojlantirish kerak degan printsip bajariladi. Ilk yoshdagi bolalarning birinchi xususiyati ularning jismoniy va nerv-psixik rivojlanishi oʻrtasida mustahkam aloqa boʻlishidadir. Bu yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan hamma ishlarni meditsina ishlari va tarbiyaviy ishlarga ajratish qiyin. Bolalarning nerv-psixik rivojlanishiga yetarlicha eʼtibor bermaslik ularning jismoniy rivojlanishiga yomon taʼsir etadi. Aksincha, bolalarning jismoniy rivojlanishiga beparvolik bilan qarash, ularning nerv-psixik oʻsishini toʻxtatib qoʻyadi. Bola har kuni korgan va eshitganlari asosida borliqqa va tevarak-atrofdagi insonlarga bolgan munosabatini bildiradi. Kattalarning xatti-harakatlari, ishlari, sodir bolayotgan voqealarga bergan bahosi, bolaning insonlarga bolgan munosabati-bularning hammasi bola maʼnaviy qiyofasining shakllanishiga taʼsir etadi. Yosh bolada avvalo kattalar bilan muomalada boʻlishlikni, yaqin insonlarga mehribonlik va muhabbat, boshqa insonlarga nisbatan xushmuomalalik, kattalarning talablarini xotirjamlik bilan bajara bilishlikni tarbiyalash kerak. Bolalarning oʻzaro dostona munosabatda boʻlishlarini tarbiyalash oʻyinchoqlarni bir-birlaridan tortib olmaslik, ularni boshqa bolalar bilan baham korish, ularga yordamlashishdan iborat. Uyushqoqlikni, mustaqillikni tarbiyalashga, boshqalarning manfaati bilan hisoblashish, insonlarning mehnatini xurmat qilish va qadrlash, buyumlarga ehtiyotkorlik bilan qarash, oddiy topshiriqlarni bajarish, baqirmay gaplashish, salomlashish, xayrlashish, tashakkur bildirish kabi sotsial axloq qoidalarini tarkib toptirishga katta eʼtibor berish kerak. Bolada ilk yoshlik chogʻidan boshlab tabiatga qiziqish, muhabbat uygʻotish va barcha jonli narsalarga gʻamxoʻrlik koʻrsatish odatini hosil qilish kerak. Bu bolaning aql-idroki va his-tuygularini boyitadi, uni shafqatli qiladi. Bolalar hayotini toʻgʻri yoʻlga qoʻyish natijasidagina ilk yoshdagi bolalar tarbiyasining koʻrsatib oʻtilgan vazifalarini bajarish mumkin. Ilk yoshdagi bolalar tarbiyasi muvaffaqiyatli boʻlishi uchun yaratilishi lozim boʻlgan sharoitlar quyidagilardan iborat: gigienik sharoitlar, rejim, yaxshi emotsional sharoit, oʻyin va mashgʻulotlarni doimo oʻtkazib turish, yordamchi hodimlarning mahorati va yaxshi yoʻlga qoʻyilgan ishlari. Bolalar muassasalarini jihozlashda faqat pedagogik talablarni emas balki gigienik talablarni ham eʼtiborga olish kerak. Mebellarni bolalarning boʻyi va yoʻshiga qarab tanlash gavdaning toʻgʻri boʻlishini taʼminlaydi, mashgʻulot vaqtida organizmning ortiqcha zoʻr berishiga yoʻl qoʻymaydi, bu esa umurtqa poʻngʻonasining egilishi va bolalarning uzoqni koʻrolmasligini oldini olishda katta ahamiyatga ega. U yoki bu asbob

uskunaning xavsiz bo`lishi, bolalar travmatizmining ehtimolini istisno qilish, ularni tozalash mumkinligi, yorug` tonlarga bo`yash muhim tadbirlardandir. Har bir bolani kiyim yechish xonasi, yotoqxonona, hojatxonalaridagi ozi foydalanadigan buyumlarning tozaligiga javobgar qilib qo`yish pedagogik va gigienik jihatdan katta ahamiyatga ega. Ovqatlanish va choy idishlari har bir gruppaga uchun alohida shkaflarda saqlanishi kerak. Umivalnik, dushxonona, vanna, unitazlar bolalarni bo`yi, yoshiga mos bo`lishi hamda gigienik talablarga javob berishi kerak. Ularning o`lchamlari bolalarning undan foydalana oladigan davrajada bo`lishi lozim.

Sog`lom, jismonan yaxshi rivojlanayotgan bola, kasalga tez chalinmaydi, psixik jihatdan yaxshi rivojlanadi. Bolalarning salomatligidagi ozgina o`zgarishlar ham ularning umumiy kayfiyatiga ta'sir etadi-ular sal narsaga achchiglanadigan, lanj bolib qoladilar, mashg'ulotlarda hamshira-tarbiyachining so`zlariga kirmaydilar, diqqatlarini bir joyga toplay olmaydilar, tez charchaydilar. Tarbiyachi ertalab bolani yasliga qabul qilish vaqtida bolaning uyda necha soat va qanday uxlaganligini aniqlashi, agar u yomon uxlagan yoki etarlicha uxlamagan bolsa, shu kuni bolaning yaslidagi uxlash vaqtini uzaytirishi lozim. Agar bola soat 6 da uyg`ongan bo`lsalar, ularni yasliga 8 da uyg`ongan bolalardan oldin ovqatlantirish va uxlatish kerak. Shuning uchun yosh sostavi bir xil bo`lgan guruhlarda hali ko`pincha bolalarni rejimi xilma-xil bolgan ikkita guruhga-erta va kech uyg`onganlar guruhchalarga bo`lish zarurati paydo boladi. Bolalar muassasasiga kelgunga qadar boshqa rejimda yashagan bolani astasekinlik bilan yangi rejimga o`rgatish kerak. Rejim tuzayotganda bolaning uxlash, uygoqlik vaqt iva ovqatlanishinigina emas, balki xilma-xil faoliyat turlarini ham togru navbatlashib kelishini nazarda tutish lozim. Shuning uchun bolalarning uyg`oqlik vaqtidagi mustaqil o`yini, tarbiyachi o`tkazadigan mashg`ulotlar bilan, xonadagi o`yin, sayr qilish bilan, harakatli o`yinlar harakatsiz o`yinlar bilan almashtirib turilishi. Ilk yoshdagi bolalarni tarbiyalashda ularni ovqatlantirish, uxlatish vaqtin iva tualetni metodik jihatdan togru otkazish kerak. Faqat shundagina bolalarda yaxshi ishtaha bolishini, ularning yaxshi uxlashini, yuvintirish va chomiltirish bamaylixotir munosabatda bolishini ta'minlash mumkin boladi. Bola bir yoshgacha ona sutini emishi zarur. Ona bolani emizishdan oldin qolini yuvishi, kokragini esa qaynagan suv bilan yuvib olishi kerak. Buning uchun bolalarni yasliga qabul qilish xonasida qaynagan suv solingan idish, toza paxta va foydalangan paxtani tashlash uchun tos bolishi lozim. Bolalar emchak uchini ogizlariga tola olishlari, ona kokragini qollari bilan ushlab turishlari, yaxshi emishlari uchun ularning bu boradagi faoliyatini ostirmoq kerak. Bolada charchash alomatlari paydo bolsa, 2-3 minut tanaffus qilish, keyin emizishni Yana davom ettirish lozim. Agar onaning suti kam bolsa, vrach qoshimcha ovqat belgilaydi. Bolaga 3-4 oydan boshlab meva yoki sabzavot sharbati berish kerak. 5 oydan boshlab 5% manniy kashadan iborat qoshimcha ovqat berilsa boladi. Qoshimcha ovqat asta-sekin, avval emizishdan oldin, bir kunda 1 marta 3-4 choy qoshiqdan edirib boriladi, songra esa 7-8 kundan keyin 3-4 stakangacha etkaziladi. Emizishlardan biri orniga sabzavot pyuresi yoki kasha beriladi. Bolaga 4,5-5 oyligidan boshlab qoshiqda ovqat edirish kerak, 7-8 oyligidan boshlab esa kattalar ushlab turgan piyoladan choy ichiriladi. Bolani ovqatning yangi xiliga va ayni bir zamonda qoshiqda eyishga orgatmaslik kerak. Bolani ovqatlanish vaqtida faollik qorsatishga orgatish kerak: uning ozi, kattalarning qistovisiz, ogzini

ochsin, 7-8 oylardan boshlab non, pechenelarni qolida ushlasin va ularni mustaqil ravishda esin. Bolaning ovqatlanish vaqtidagi holati uning osishiga qarab ozgarib boradi: bola 4-5 oylardan boshlab yarim otirgan holda, 7 oylarda –enaganing tizasida otirib, qoshiq bilan eyishni otirgandan keyin esa, stulda otirib ovqatlantiriladi. 6 oyligidan boshlab, bolani ovqatlantirish vaqtida ovqatlanish bilan bogliq bolgan buyum va harakatlarining nomini aytib, gaplashish kerak. Bolalar navbatdagi ovqatni kutib otirmasligi kerak, hamma narsa oldindan tayyorlangan bolishi zarur. Bolalar jismoniy jihatdan yaxshi rivojlanishlari uchun har kuni rejimda korsatilgan vaqtga binoan tinch va yaxshi uxlashlari lozim. Uyqusi kelgan bolalarni birinchi boli byotqizish kerak , bolalarning maneжда uxlab qolishiga yol qoymaslik, darkor. Bolalar ochiq havoda yaxshi uxlaydilar. Agar ochiq havoda uxlatish imkoniyati bolmasa, bolalarni oynasi ochib qo`yilgan alohida xonaga yotqizish zarur. Rejimга organmagan, vaqtida uxlamay yiglaydigan bolalarni yaxshisi boshqa bolalardan keyin va alohida xonada uxlatgan ma'qul. Odatda bolalar bir vaqtda uyg`onmaydilar. Uyg`ongan bolani xonadan olib chiqish, kiyintirish, ovqatlantirish, maneжда o`tqazib qoyib, oyinchoqLar berish kerak. Agar bola vaqtda uyg`onmasa uni uyg`otish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.A.Karimov «Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir»- Toshkent 1995 y.
2. Ozbekiston Rsepublikasining «Ta'lim togrisidagi qonun»i - Toshkent 1997 y.
3. O`zbekiston Respublikasi maktabgacha tarbiya. Toshkent 1992 y
4. Maktabgacha ta'lim jurnali. №1 -2000 y.